

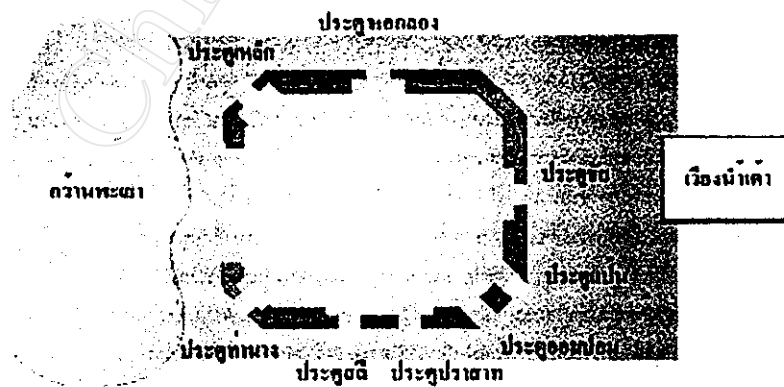
บทที่ 4

พื้นฐานและการพัฒนาของสังคมเมืองพะเยา

พะเยาเป็นเมืองเก่าแก่ในประวัติศาสตร์มากว่า 900 ปี การพัฒนาสังคมการเมืองของพะเยานั้น จะได้กล่าวเป็นประเด็นของการตั้งเมืองและการสร้างสังคมการเมืองร่วมกับพันธุมิตร ทรัพย์ากร ชุมชนชาติพันธุ์ ประวัติควันพะเยา ความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองพะเยา และประวัติของพ่อขุนงำเมือง เพื่อให้เห็นเด่นชัดดังต่อไปนี้

การตั้งเมืองและสังคมการเมืองร่วมพันธุมิตร

เมืองพะเยานั้น ประมาณจุลศักราช 458 หรือ พุทธศักราช 1639 พ่อขุนเงินหรือลาวเงินในราชวงศ์ลาวจิงกราช (ลิ้วะจิงกราช) ผู้ครองเมืองหิรัญเงินยาง - เชียงแสน ทรงมอบให้ขุนจอมธรรม พระโอรสองค์เล็กไปครองหัวเมืองฝ่ายใต้ ตั้งอยู่บนเชิงคอคอยดัวนโก๊ลิ้นแม่น้ำสายตา (แม่น้ำอิงในปัจจุบัน) มีฐานันฐานอันงดงาม ต้องด้วยชัยมงคล 3 ประการในการสร้างเมืองสมัยโบราณคือ มีที่ราบและภูเขา มีสระน้ำกว้างใหญ่อุดมสมบูรณ์ จึงทรงรับสั่งให้สร้างเมืองขึ้นเป็นที่อยู่อาศัย และสร้างกำแพงเมืองขึ้นพร้อมประตูเมือง ได้แก่ ประตูชัย ประตูหอกลอง ประตูเหล็ก ประตูทำนง ประตูกาดเหล็ก ประตูปราสาท ประตูท่าเป้ง และประตูอ้อมหรือ อ้อมป้อม ปัจจุบันเรียกประตูผู้ี่ รวม 8 ประตูด้วยกัน ดังแสดงในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ประตูเมืองพะเยา (กาญจนา เจริญและคณะ, 2541: 43)

ส่วนการปกครองของเมืองพะเยานั้น ขุนจอมธรรมได้แบ่งการปกครองออกเป็น 36 พันนา โดยมีศูนย์กลางการบริหารงานอยู่ที่ตัวเวียงพะเยา ระบบพันนาเป็นระบบการปกครองที่เล็กกว่าเมือง (กาญจนา เกรียงยี และคณะ, 2541: 30) ซึ่งการแบ่งเมืองออกเป็น 36 พันนานั้น มีความใกล้เคียงกับ จำนวนตำบล ปัจจุบันของอำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยามี 30 ตำบล

อำนาจและรากฐานชุมชนหลายชาติพันธุ์

ชายทางสังคมสร้างความผูกพันและเป็นฐานทางอำนาจการเมือง ต้นราชวงศ์ ลวจักรานั้น เดิมเป็นชาวพื้นเมืองในเขตคอบตุง อำเภอแม่สาย ต่อมาได้ลงสู่ที่ราบสร้างเมืองหิรัญนครเงินยาง เชียงแสน และมีการขยายอาณาเขตเพิ่มขึ้น พระมหากษัตริย์เมื่อขยายอำนาจไปแห่งใดก็มักจะได้ชายา เชื้อชาตินั้น ๆ เช่น ลาว แกว ขอม ไทยวน จีน ไทยใหญ่ ไทยลื้อ ฯลฯ เช่น ขุนจอมธรรม ทรงมี อาณาภาพ ขยายเขตแดน มีอำนาจทางการเมืองการปกครองมากขึ้น

ขุนจอมธรรมทรงได้นางจ้อม ธิดาท้าวจามและมอญเป็นชายา เมื่อเสด็จไปคล้องช้างที่เมือง น่าน ได้ธิดาเจ้าเมืองน่าน ก็อนางจันทร์ นางแก้วเป็นชายา เมื่อขุนจอมธรรมเสด็จสวรรคตขุนเจือง พระราชโอรส เสด็จขึ้นครองเมืองภูมามขาวแทนพระราชบิดา ต่อมาขุนเจืองได้ยกทัพไปช่วยขุนชิน พระปิตุลาตีทัพข้าศึกที่ยกมาประชิดเมืองหิรัญเงินยางจนได้รับชัยชนะ ขุนชินจึงพระราชทานนางอ้ว คำคอนพระธิดา ให้อภิเษกสมรสเป็นพระมเหสี และทรงครอบครองเมืองหิรัญเงินยาง เมื่อเสด็จไป คล้องช้างที่เมืองแกวได้ธิดาเจ้าเมืองแกวประกันเป็นชายา พระองค์ทรงยกทัพไปปราบเมืองต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองเป็นการขยายอาณาเขตออกไปอย่างมากมายและสร้างฐานอำนาจเพิ่มขึ้น จนสิ้นพระ ชนม์บนคอช้าง สิริรวมพระชนม์มาได้ 77 พรรษา ขุนลาวเงินเรือง ราชโอรสของขุนเจืองขึ้นครอง เมืองหิรัญเงินยางสืบต่อไป

ทางฝ่ายเมืองพะเยานั้น ท้าวอ้ายผาเรืองราชโอรสของขุนเจืองครองราชได้ 14 ปี ขุนแพง ราชโอรสท้าวอ้ายผาเรือง ขึ้นครองราชย์สืบแทน ครองได้ 7 ปี ขุนจอง (ศักดิ์เป็นน้ำ) เข้าแย่งชิง สมบัติสำเร็จครองเมืองพะเยาได้ 20 ปี ขุนจองก็เสด็จสวรรคต ต่อจากนั้นโอรสรัชทายาทขึ้นครอง ราชย์สืบกันมานับได้ประมาณ 7 ชั่วรัชกาล ขุนงำเมืองราชโอรสของขุนมิ่งเมืองได้เสด็จขึ้นครอง เมืองพะเยา ในปีจุลศักราช 620 พุทธศักราช 1801 ขุนงำเมืองนับเป็นกษัตริย์องค์ที่ 12 ของราชวงศ์ หิรัญเงินยางเป็นลำดับที่ 9 นับจากขุนจอมธรรม ทรงเป็นศิษย์ร่วมพระอาจารย์เดียวกับพญาร่วงเจ้า กรุงสุโขทัย จึงนับเป็นพระสหายที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันยิ่ง เมืองพะเยามีฐานะเป็นอาณาจักรเรียกว่า อาณาจักรพะเยา คู่กับอาณาจักรม้งราย เชียงรายและอาณาจักรพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัยทั้งสามพระ ราชอาณาจักร นับว่ามีสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกันอย่างยิ่ง

ทั้งสามกษัตริย์ร่วมกันพิจารณาวางแผน การสร้างเชียงใหม่ให้มีความเจริญรุ่งเรืองมาทุกยุคทุกสมัย ชาวเชียงใหม่ต่างรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ได้ร่วมกันวางแผนสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เจริญรุ่งเรืองจนถึงปัจจุบันนี้จึงพร้อมใจกันสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ คือ พญามังรายมหาราช พญาร่วงเจ้าเมืองสุโขทัย และพญาเจ้าเมืองเจ้าเมืองพะเยา ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2525 ณ หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิม

พะเยากับศูนย์กลางอำนาจของเชียงใหม่และการสิ้นสุดของความเป็นนครรัฐอิสระ

เมืองพะเยามีความเจริญสูงสุดในสมัยพ่อขุนงำเมือง หลังจากนั้นรัชการต่อ ๆ มา พะเยาถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา สิ้นสุดความเป็นนครรัฐอิสระ แต่ก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นเมืองสำคัญ เพราะกษัตริย์ล้านนาจะส่งบุคคลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ระดับสูงมาปกครอง และให้พะเยาเป็นฐานกำลังสำคัญในการขยายอำนาจเพื่อเข้าครอบครองเมืองแพร่ และเมืองน่าน ตลอดจนเป็นฐานกำลังในการต่อสู้กับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อชิงดินแดนของอาณาจักรสุโขทัย (กาญจนา เกรียงยี และคณะ, 2541: 37) ต่อมาเมื่อพม่ายึดครองล้านนาและกรุงศรีอยุธยาโดยพระเจ้าบุเรงนอง เมืองพะเยาจึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าพร้อมกับเมืองอื่น ๆ ของอาณาจักรล้านนา และกำหนดให้เชียงรายมีอำนาจครอบคลุมเมืองพะเยา น่าน เทิง ชลาว และเวียงลอ จนกระทั่งพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสระภาพคืนจากพม่า และยึดเมืองเชียงใหม่กลับคืนมา ล้านนาจึงตกอยู่ในความปกครองของกรุงธนบุรี

ในรัชสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชการที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองเชียงแสนซึ่งอยู่ในปกครองของพม่า สมคบกับพม่ายึดเมืองฝาง ทำให้หัวเมืองเหนือรวมทั้งพะเยาอพยพครอบครัวไปอยู่ลำปาง ซึ่งทำให้เมืองพะเยาเป็นเมืองร้าง เป็นเวลา 56 ปี ต่อมาในรัชการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชการที่ 3 ทรงโปรดให้ฟื้นฟูหัวเมืองฝ่ายเหนือและให้เมืองพะเยาขึ้นกับเมืองลำปาง เจ้าหลวงวงศ์เชื้อสายเจ้าเมืองลำปาง ได้อพยพผู้คนมาสร้างเมืองที่ “บ้านสันเวียงใหม่” นูรณวัดร้าง นิมนต์พระสงฆ์มาจากลำปางให้มาจำพรรษาอยู่ ต่อมารัชการที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งให้พระยาประเทศอุดรทิศมาปกครองเมืองพะเยา โปรดให้มีการปฏิรูปการปกครองใหม่ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่ ต่อมาเกิดกบฏต่อต้านทั่วไป เจ็วบุกเมืองพะเยา พระยาประเทศอุดรทิศจึงได้อพยพผู้คนไปตั้งหลักนอกเมือง และขอกำลังช่วยเหลือจากเมืองลำปาง ซึ่งได้ส่งกับตันเจนเช่น มาปราบเจ็วได้ แต่กับตันเจนเช่นถูกยิงเสียชีวิต จึงสร้างอนุสาวรีย์ไว้เป็นอนุสรณ์ที่หัวเขียง จากนั้นพะเยาจึงเปลี่ยนสถานะเป็น“จังหวัดบริเวณพะเยา” ในปี พ.ศ. 2448 ทางกรได้ยุบจังหวัดบริเวณพะเยา ให้มีฐานะเป็น “อำเภอเมืองพะเยา” และในปี พ.ศ. 2457 ได้ปรับสถานะเมืองพะเยาให้อยู่ในความปกครองของ จังหวัดเชียงราย เมืองพะเยาจึงมีสถานะเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัด

เขียนรายเป็นเวลานานถึง 70 ปี จนกระทั่งวันที่ 28 สิงหาคม 2520 จึงได้มีประกาศจากทางราชการ จัดตั้งอำเภอพะเยาขึ้นเป็น “จังหวัดพะเยา” อันเป็นจังหวัดที่ 72 ของประเทศไทย (กาญจนา เจริญชัย และคณะ, 2541: 45) มีพื้นที่ในการปกครอง 7 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ โดยมีผู้ว่าราชการคนแรกคือ นาย สัตยญา ปาลวัฒน์วิไชย และผู้ว่าราชการคนปัจจุบัน คือ นายพิพัฒน์ วงศาโรจน์

การสร้างเมืองพะเยาเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ นับตั้งแต่บรรพบุรุษดั้งเดิม มีการทำไร่แบบ เลื่อนลอยในเขตที่สูง ซึ่งเป็นป่าเขาแหล่งน้ำ แหล่งเพาะปลูกไม่เพียงพอ การทำไร่แบบล้าหลังจะเผา ป่าให้ราบจนแปลงดินที่ต้องการ ไม่มีการพรวนดิน ไถดิน เพียงแต่ใช้จอบเกลี่ยหน้าดินเอาปลาย แหลมแห้งเป็นรู หยอกเมล็ดพันธุ์ลงไป ปล่อยทิ้งไว้ตามยถากรรมแล้วแต่ดิน ฝน และแดด เมื่อเก็บ เกี่ยวแล้วจะทิ้งให้เป็นที่รกชัฏ ปีต่อไปก็ย้ายเผาป่าใหม่ 2-3 ปีจึงกลับมาที่เดิมอีกครั้ง ลักษณะสังคม เป็นแบบ “ชนเผ่า” ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ปลูกข้าวจากคือพวกละว้า (ลัวะจากราช) เป็นกลุ่มชน ที่อาศัยที่สูงคอยดูงู มีความรู้เรื่องการดูงูแร่เหล็ก ทำจอบขุดดินมากกว่า 500 เล่มสำหรับแจกจ่ายให้ คนอื่นทำไร่ ต่อมาอพยพตามไหล่เขา ลุ่มน้ำ และพื้นที่ราบ หนีภัยเงินขางเชียงแสน พวกที่อาศัยพื้นที่ ราบจะชำนาญในการปลูกข้าว แลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน ในยุคต่อ ๆ มาจึงมีการพัฒนาตาม กาลสมัย มีเมืองเชียงราย สุโขทัย เชียงใหม่ เชียงแสน ลำปาง แพร่ น่าน เป็นพันธมิตรพึ่งพิงระหว่าง กัน สังคมการเมืองพะเยาสร้างขึ้นได้ด้วยเศรษฐกิจในครัวเรือน ขยายสู่ชุมชนและจังหวัด มีการพบ เครื่องมือเหล็ก ภาชนะดินเผาแบบธรรมดา และแบบแกร่ง แบบเคลือบ การกะเทาะหิน เอามาผลิต เป็นเครื่องมือ ขวาน ใบหอก เครื่องประดับต่าง ๆ

ที่ตั้งของจังหวัดพะเยา

เป็นศูนย์กลางของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ พิจารณาได้จากเส้นทางติดต่อระหว่างจังหวัด ได้ดังนี้

พะเยา- เชียงราย	ระยะทาง 90 กิโลเมตร
พะเยา- เชียงใหม่	ระยะทาง 140 กิโลเมตร
พะเยา- ลำปาง	ระยะทาง 130 กิโลเมตร
พะเยา- แพร่	ระยะทาง 156 กิโลเมตร
พะเยา- น่าน	ระยะทาง 176 กิโลเมตร
พะเยา- สุโขทัย	ระยะทาง 384 กิโลเมตร (ศักดิ์ ปัญญาพรผล, 2537: 12)

ทรัพยากร ชุมชน ชชาติพันธุ์ ที่ราบภูเขา

นับตั้งแต่แรกเริ่มของประวัติศาสตร์ของชาติพันธุ์ ที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนภาคเหนือ จะเห็นได้ว่าเมืองพะเยาได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติมาโดยตลอด โดยทำเลที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มน้ำระหว่างหุบเขาอันอุดมสมบูรณ์ ใหญ่บ้างน้อยบ้าง ชุมชนดั้งเดิมของพะเยาได้มาตั้งถิ่นฐานลุ่มแม่น้ำอิงตามแนวยาวลักษณะเป็นชุมชนเล็ก ๆ แยกกันอยู่เป็นหย่อม ๆ เป็นชุมชนพื้นเมืองที่ลักษณะลำห้วยทางวัฒนธรรม ประสมประสานกับวัฒนธรรมของชนเผ่าต่างถิ่นที่เจริญกว่า มาอยู่ร่วมกันหลายเชื้อชาติจนมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมการปกครองตนเองให้สูงขึ้น จากเมืองขนาดเล็กมาเป็นรัฐขนาดใหญ่ ชุมชนดั้งเดิมประกอบไปด้วยหลายเชื้อชาติ เช่น ละว้า ขอม ลาว ไทยใหญ่ จีน ไทยเงิน ไทยญวน กลมกลืนเป็นเชื้อชาติเดียวกัน (กาญจนา เจริญ และคณะ, 2541: 26)

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของเมืองพะเยา เป็นตัวกำหนดความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ประกอบด้วย

แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ

1. กว๊านพะเยา เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ใหญ่เป็นอันดับที่ 3 ของประเทศ และขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของจังหวัดพะเยา เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัด เกิดจากลำน้ำหลายสายในอำเภอแม่ใจ และเทือกเขาทางทิศตะวันตก ไหลลงมารวมกันลงสู่กว๊านพะเยา จากกว๊านพะเยาน้ำจะไหลลงสู่แม่น้ำอิง ไปสู่แม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย (ระยะทาง 240 กิโลเมตร) มีเนื้อที่ 12,831 ไร่ ความลึกเฉลี่ย 1.5 เมตร
2. หนองเล็งทราย เป็นแอ่งเก็บน้ำตั้งอยู่กลางอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ 2 กิโลเมตร มีเนื้อที่ 5,500 ไร่ เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล คือ ตำบลป่าแฝก ตำบลเจริญราช ตำบลศรีถ้อย ตำบลแม่ใจ และ ตำบลบ้านเหล่า เกิดจากแหล่งน้ำตามภูเขาที่ล้อมรอบหนองน้ำอยู่ 2 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีคอยหัวโง้ม (คอยควั่น) คอยจ๋าม่วง เป็นภูเขามีแม่น้ำปืม ไหลลงมาสู่หนองเล็งทราย ส่วนด้านทิศตะวันตกมีภูเขาชื่อ คอยหลวง หรือภูเขาฝิปันน้ำ
3. แม่น้ำอิง ต้นกำเนิดจากลำน้ำสายต่าง ๆ ในเขตอำเภอแม่ใจ ไปรวมกันลงสู่กว๊านพะเยา แล้วไหลผ่านอำเภอเมืองพะเยา ดอกคำใต้ จุน เชียงคำ ไปลงแม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีความยาวประมาณ 240 กิโลเมตร

4. แม่น้ำยม ต้นกำเนิดอยู่ที่เทือกเขาตอยภูลังกา ในเขตอำเภอปง ไหลผ่านอำเภอเชียงม่วน ไปจังหวัดแพร่ ช่วงที่ผ่านจังหวัดพะเยา เป็นต้นน้ำและมีระยะทางสั้น แม่น้ำยมยาวประมาณ 550 กิโลเมตร

ป่าไม้

พื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดมีประมาณ 1,602,500 ไร่ หรือ ร้อยละ 40.47 ของพื้นที่จังหวัดทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นป่าดงดิบ และป่าเบญจพรรณ กระจายอยู่ทั่วไป อำเภอที่มีป่าอยู่หนาแน่น ได้แก่ เมืองพะเยา เชียงคำ เชียงม่วน และปง ไม้ที่สำคัญคือ ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ชิงชัน ยาง เต็ง รัง

แร่

จังหวัดพะเยามีแร่หลายชนิด เช่น แมงกานีส พลวง ลิกไนท์ และตะกั่ว เป็นต้น กระจายอยู่ตามอำเภอต่าง ๆ มีการทำเหมืองแร่ลิกไนท์ ที่อำเภอเชียงม่วน โดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มอบให้เอกชนรับสัมปทาน คาดว่าสามารถทำเหมืองได้ 10 ปี งบประมาณประมาณ 1,300 ล้านบาท ทำให้เกิดการจ้างคน 200 คน

เทือกเขา

มีเทือกเขาพาดผ่านทางตอนกลางของจังหวัด ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด และเทือกเขาทางด้านตะวันตกของจังหวัด เช่น เทือกเขาคอนขุนแม่คำ มีระดับความสูง 1,330 เมตร คอยหลวงระดับความสูง 1,200 เมตร

สภาพดิน

สามารถแบ่งตามลักษณะกลุ่มดิน 4 กลุ่ม คือ กลุ่มดินนา กลุ่มดินไร่ กลุ่มดินดั้น กลุ่มดินภูเขา การใช้ที่ดินมีเนื้อที่ทั้งหมด 3,959,413 ไร่ เป็นที่ถือครองทางเกษตร 1,069,478 ไร่ หรือร้อยละ 27.01 พื้นที่ป่ามี 1,800,000 ไร่ หรือร้อยละ 45.46 นอกนั้นเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์อย่างอื่น 1,089,935 ไร่ หรือร้อยละ 27.53

ประวัติกว๊านพะเยา

กว๊าน หมายถึง หนองน้ำหรือบึงขนาดใหญ่ ใช้ในท้องถิ่นลานนาพะเยาแห่งเดียว มีประวัติศาสตร์เล่ามาแต่โบราณว่า กว๊านเดิมเป็นลุ่มแม่น้ำอิง กำเนิด พ.ศ. 2482 มีพวกหนองน้อยใหญ่

หลายแห่ง ลำน้ำหลายสายเชื่อมติดต่อกัน ยังไม่มีประตูน้ำกั้นแม่อิง หนองน้ำที่สำคัญคือ “หนองเอียง” ในพงศาวดารภาคที่ 6 เล่าว่า

1. เมื่อพระโพธิสัตว์ เสวยชาติเป็นนกเอียง อาศัยอยู่ที่ไม้ขอบสักต้นหนึ่งบนคอยจอมทอง บินลงอาบกินน้ำในหนองน้ำทุกวัน วันหนึ่งเมื่ออาบน้ำแล้วบินไปจับอยู่ไม้ต้นหนึ่ง แผลปีกและหาง อยู่ นั้น มีเหยี่ยวตัวหนึ่งมากินนกเอียงเป็นอาหาร ครั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระสัมพันธัญญ์แล้ว มาบังฉันจังหันที่ช่างทอง ตำบลเขาจอมทอง ท่านก็เทศนาให้พระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ตำบลนี้เป็นป่าช้าของคตาคตแห่งหนึ่ง และเหตุดังนี้ สระนี้ทุ่งนี้จึงได้ชื่อว่า “หนองเอียง ทุ่งเอียง”

2. พญาเจ้าเมืองเป็นพระสหายร่วมกันกับพญาร่วง กษัตริย์กรุงสุโขทัย พญาร่วงถูกพญาเจ้าเมืองล้อมจับ เหตุเพราะปลอมพระองค์ให้เหมือนพญาเจ้าเมือง ลอบสมพาสกับเทวีของพญาเจ้าเมือง พระร่วงจึงจำแลงเพศเป็นนกเอียงบินหนีไป อ่อนกำลังตกลงที่หนองน้ำแห่งหนึ่งจึงได้ชื่อว่า “หนองเอียง”

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2538: 596, 618) ได้รวบรวมเกี่ยวกับกว๊านพะเยาดังนี้

นายเต่า กัลยา เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอพะเยาขณะนั้น สํารวจเมื่อ 17 มกราคม 2462 กว๊านพะเยาอยู่ในตำบลเวียง อำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย ห่างจากน้ำแม่อิง 25 เส้น กว้าง 50 เส้น ยาว 50 เส้น ระดับน้ำตามปกติ เดือนกันยายน บริเวณโดยรอบน้ำท่วมลึกประมาณ 1 ศอก กลางน้ำลึก 1 วา 3 ศอก ต่อมา พ.ศ. 2482 กรมประมงกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้สร้างทำนบและประตูน้ำกั้นขวางน้ำแม่อิง โดย คร.สมิธ ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ ได้เข้ามาทำการศึกษา เพื่อพัฒนาลุ่มน้ำอิง เพื่อเป็นแหล่งน้ำกรมประมงใช้เวลา 5 ปี น้ำจึงเต็มกว๊านพะเยา

ปัจจุบันนี้ กว๊านพะเยา เป็นแหล่งน้ำจืดที่สำคัญและใหญ่ที่สุดของภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ตามกฎหมาย 12,831 ไร่ ความลึกเฉลี่ย 1.5 เมตร เกิดจากสายน้ำต่าง ๆ ที่ไหลมารวมกันเป็นกว๊านพะเยา ด้วยกัน 12 สาย คือ ห้วยแม่ปืม, ห้วยแม่ใจ, ห้วยแม่สุก, ห้วยแม่จ้าว, ห้วยแม่เหยียน, ห้วยแม่ตุ้ม, ห้วยแม่ต้อม, ห้วยแม่ต๋อน, ห้วยแม่นาเรือ, ห้วยแม่ใส และห้วยแม่คำ จากกว๊านพะเยาน้ำจะไหลลงสู่แม่น้ำอิง ไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย (ระยะทาง 240 กิโลเมตร)

กว๊านพะเยา มีความหลากหลายทางชีวภาพ บางส่วนเป็นพื้นที่น้ำโล่งเตียน บางส่วนเป็นพื้นที่มีวัชพืชขึ้นหนาแน่น เช่น ผักตบชวา พื้นที่บริเวณชายฝั่งรอบ ๆ กว๊าน มีการทำนาและเพาะปลูกพืชไร่หลายชนิด จากการศึกษาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อปี 2535 พบว่าในกว๊านพะเยามีพันธุ์ปลาชนิดต่าง ๆ อยู่ถึง 30 ชนิด ได้แก่ ปลาหมอไทย, ปลาแป้นกระจก, ปลาสร้อยขาว, ปลาช่อน, ปลาหมอ, ปลาดุกค้ำ, ปลาดุกอุย, ปลาไน, ปลาสร้อย, ปลาชิวหนวดขาว, ปลากระต๊อบ,

ปลาช่อนเทศ, ปลาช่อนขาว, ปลากระทิง, ปลากด, ปลากทราย, ปลาตลาดทอง, ปลาตะเพียนขาว, ปลาตะเพียนทราย, ปลาช่อนขาวข้างเงิน, ปลาหมอเทศ, ปลานิล, ปลากระดี่หม้อ, ปลากริมข้างลาย, ปลาไส้ตัน, ปลาสาวย, ปลานิล (อีกชนิดหนึ่ง) และปลาเข็ม

ปัจจุบันปลานิลบางชนิด ได้สูญพันธุ์ไปแล้วประมาณ 10 ชนิด และมีแนวโน้มจะสูญพันธุ์ไปอีกปีละ 1 ชนิด ทั้งนี้เนื่องมาจากผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม หรือระบบนิเวศของกัวงานพะเยาที่สูญเสียไปนั่นเอง

ส่วนพันธุ์ไม้น้ำนั้น ในกัวงานพะเยามีอยู่ด้วยกันถึง 43 ชนิด ซึ่งเป็นทั้งพืชที่เป็นอาหารของปลา และวัชพืชต่าง ๆ โดยเฉพาะผักตบชวา เต็บโตและขยายพันธุ์ อย่างรวดเร็ว อันเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นกับกัวงานพะเยา

ในการดูแลรักษา กัวงานพะเยา มีอยู่หลายหน่วยงานหลายส่วน ทั้งภาครัฐและเอกชน อาทิ สำนักงานประมงจังหวัด สถานีประมงน้ำจืดพะเยา สำนักงานราชพัสดุจังหวัดพะเยา สำนักงานผังเมืองจังหวัดพะเยา เทศบาลเมืองพะเยา การประปาจังหวัดพะเยา และมีคณะกรรมการชุดหนึ่งเรียกว่า คณะกรรมการบริหารกัวงานพะเยา ซึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยา เป็นประธาน ที่เข้ามาดูแลรักษา กัวงานพะเยา ส่วนทางด้านองค์กรเอกชน ที่เข้ามามีบทบาทในการ ดูแลพิทักษ์กัวงานพะเยา ได้แก่ โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา โครงการเกษตรยั่งยืนฟื้นฟูกัวงานพะเยา ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกัวงานพะเยา เครือข่ายชาวประมงอนุรักษ์พันธุ์ปลา 12 หมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนรอบกัวงานพะเยาเพื่อสิ่งแวดล้อม 17 โรงเรียน

ในส่วนของการใช้ประโยชน์จากกัวงานพะเยา อันเป็นแหล่งชีวิต มีหลากหลายกลุ่มเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน ใช้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา เป็นแหล่งประมง ซึ่งมีชุมชนรอบกัวงาน ที่ชาวบ้านมีอาชีพการประมง 12 ชุมชนหมู่บ้าน 320 ครัวเรือน ใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกว่า 90,000 ไร่ ใช้เป็นแหล่งน้ำประปาของคนในเมือง 8,900 ราย ในอำเภอเมืองและอำเภอดอกคำใต้ ซึ่งใช้น้ำประปาวันละ 14,400 ลูกบาศก์เมตร กัวงานพะเยา ยังใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจของชาวพะเยา นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ที่เดินทางเข้ามาชมทัศนียภาพของกัวงานพะเยา จากข้อมูลปี 2539 มีผู้มาเที่ยวชมกัวงานพะเยากว่า 300,000 คนเศษ

จากการใช้ประโยชน์ของกัวงานพะเยา อย่างหลากหลาย โดยไม่มีการจัดสรรอย่างเป็นระบบ ประกอบกับการขยายตัวและความเจริญเติบโตของชุมชนเมืองที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว นำไปสู่ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่กัวงานพะเยาหลาย ๆ ด้านตามมา ทั้งด้านชีวภาพ สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศของกัวงาน รวมไปถึงปัญหาการพัฒนา กัวงานพะเยาที่ไม่เป็นระบบ หรือขาดเอกภาพ หรือปัญหาอื่น ๆ อีกหลายภาค เช่น การแก้ไขปัญหาคือการพัฒนา กัวงานพะเยา เป็นไปอย่างค่อนข้างล่าช้ายากเย็น เนื่องมาจากมี

ความซับซ้อนทางปัญหาที่หลากหลาย มีความซับซ้อนของการใช้ประโยชน์ที่มีความซับซ้อนของหน่วยงานที่ดูแลรับผิดชอบ จากการศึกษาพบว่าประชาชนยังขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์กว๊านพะเยา

สำหรับปัญหาที่กว๊านพะเยาเผชิญอยู่ในขณะนี้ ได้แก่ ปัญหาน้ำเสียจากชุมชน ซากสัตว์ตายเน่า สาหร่ายเกิดเน่าเสีย พืชน้ำในกว๊านพะเยาโตเร็วมีปริมาณมาก มีการนำไปใช้น้อยปลากินพืชน้อย ปลาหรือปริมาณสัตว์น้ำลดลง มีการบุกรุกพื้นที่ทำกิน และพื้นที่กว๊านลดน้อยลงจากการทับถมของตะกอนดิน และปัญหาสภาพดินเงิน ในอนาคตอาจมีปริมาณน้ำไม่เพียงพอ ปัญหาสาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงิน จากปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ได้มีหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนได้เข้ามามีส่วนแก้ไขปัญหของกว๊านพะเยาอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น อาทิ คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์ ได้ลงมาศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อหาแนวทางพัฒนากว๊านพะเยาในรูปแบบเป็นที่พึงประสงค์ของทุกฝ่าย ด้านการบำบัดน้ำเสียนอกเหนือจากบ่อบำบัดน้ำเสียของสถานีประมงน้ำจืด และเทศบาลเมืองพะเยาแล้ว กรมโยธาธิการได้จัดสรรงบประมาณ 200 กว่าล้านบาท จัดสร้างระบบบำบัดน้ำเสีย

ยังมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้าไปดูแลพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์กว๊านพะเยาอย่างจริงจัง และประสานความร่วมมือกันมากยิ่งขึ้น เริ่มการพัฒนากว๊านพะเยาที่มีแนวทางชัดเจน และสอดคล้องกับแนวความคิดหลาย ๆ ฝ่ายดังกล่าวแล้วมากยิ่งขึ้น สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดพะเยา ก็เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่ได้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ และแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อม โดยการจัดทำโครงการประชาชนสัมพันธ์เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนประมง “รักษ์กว๊านพะเยา” ขึ้น โดยดำเนินการในห้วงเดือนพฤษภาคม – กันยายน 2540

กว๊านพะเยาแหล่งชีวิต กำลังประสบปัญหาหรือวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมาก จึงจำเป็นต้องอย่างเร่งด่วน ที่ทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือร่วมใจอย่างจริงจังและจริงใจในการแก้ไขปัญหากว๊านพะเยาอย่างเป็นระบบ มีรูปธรรมชัดเจนเป็นที่พึงพอใจหรือพึงประสงค์ของทุกฝ่ายในการได้รับประโยชน์ร่วมกันเช่นเดิม กว๊านพะเยาบัดนี้มิใช่เพียงสมบัติส่วนตัวของชาวพะเยาเพียงไม่กี่แสนคนแล้วเท่านั้น หากแต่กว๊านพะเยาได้กลายเป็นสมบัติของส่วนรวม ของคนทั้งประเทศ หรือของโลกไปแล้ว ดังนั้นจะต้องเร่งแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมให้หมดไปโดยเร็ว เพื่อยังความเป็น “กว๊านพะเยา แหล่งชีวิต” สืบไป

ศาสนาพุทธและชุมชนวัดในเขตพะเยา

ชาวพะเยาส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา รองลงมาได้แก่ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม จากประวัติพัฒนาการเมืองพะเยาเกิดขึ้นลุ่มแม่น้ำอิง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของกว๊านพะเยาปัจจุบัน แบ่งเป็น 2 ยุค คือ

1. ยุคก่อนพุทธศาสนา หรือก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (ก่อน พ.ศ. 1800)

ชุมชนดั้งเดิมมีกลุ่มคือ กลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานบนที่สูง (แถบอำเภอแม่สาย) บนคอยดุง และกลุ่มที่มาจากแหล่งอื่น ๆ มาตั้งหลักแหล่งใกล้ ๆ คอยดุง (แถบอำเภอเชียงแสน) 2 กลุ่มต่อมาผสมกลมกลืนทางสังคม วัฒนธรรมสืบเชื้อสาย กลายเป็นบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งเมืองเชียงแสน-พะเยา บริเวณลุ่มน้ำอิง ชนเผ่า 2 กลุ่ม หลายเชื้อชาติ หลายภาษา “ปู่เจ้าลาวจก” เป็นหัวหน้าผู้คนที่อาศัยบนคอยดุง ต่อมาจึงมาตั้งเมืองในที่ราบเรียกว่า “หิริญนครเงินยางเชียงแสน” ตั้งนามใหม่ว่า “ลาวจักราช” และให้ขุนจอมธรรม โอรสสร้างเมืองใหม่ เชียงคนขมภู หรือคอนดวนใกล้แม่น้ำสายตา หรือแม่น้ำอิง ซึ่งก็คือ “ภูกามขาว” หรือ พะเยา ต่อมาขุนจอมธรรม เป็นผู้สร้างอาณาจักรโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ตัวตัวเอง เป็นผู้นำทางวัฒนธรรม ไม่มีพรหมแดนทางเผ่าพันธุ์ ชาวยามาจากหลายเชื้อชาติ เช่น ลามเงง (มอญ), ลาว(กาว) แกว (ญวน) ฯลฯ ยังไม่มีการรับพระพุทธศาสนา จะมีพวกพราหมณ์ นับถือผี เช่น ผีฟ้า ผีแถน ผีมด ผีเม็ง ฯลฯ เรียกยุคนี้ว่า “ก่อนประวัติศาสตร์” มีการใช้เครื่องมือหิน ถลุงแร่เหล็ก ทำเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น จอบ

2. ยุคของพุทธศาสนา หรือหลังพุทธศตวรรษที่ 19 (หลัง พ.ศ 1800)

ซึ่งเป็นสมัยที่พ่อขุนงำเมืองเป็นพระมหากษัตริย์ ได้รับพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นหลัก เชื่อมโยง หล่อหลอมคนกลุ่มต่าง ๆ อิทธิพลของพุทธศาสนาจะรับเข้ามาโดยผ่านทางเมืองสุโขทัย ที่มีถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มน้ำยม และลุ่มน้ำ่าน ส่วนอิทธิพลของสาว ขอม คงจะโยงมาทางแม่น้ำโขง

มีหลักฐานที่สำคัญคือ แหล่งหินทรายที่ม่อนผาเกี๋ยง ของอำเภอเมืองพะเยา เดิมเป็นแหล่งหินขัด แหล่งหินทรายทำพระพุทธรูป และศาสนวัตถุอื่น ๆ (กาญจนา เจริญชัย, 2541: 25) พุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองในยุคของพระยาสุทริยฐิติระ สร้างเมืองพะเยา แห่งใหม่ที่บ้านหนองเต่า สร้างวัดคอนไชย (วัดป่าแดง หลวงคอนไชย ขุนนาคในปัจจุบัน) และสร้างพระพุทธรูปแก่นจันทร์มาประดิษฐานไว้ ต่อมาพระเจ้าติโลกราชได้อัญเชิญพระแก่นจันทร์ ไปไว้ที่เชียงใหม่ การตั้งเมืองจะมีข้อสังเกตว่าไม่เคยทิ้งศูนย์กลางวัดของชุมชนเลย พะเยาในเขตอำเภอเมือง มีทั้งหมด 13 ชุมชน แต่ละชุมชนจะจัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นโครงสร้างที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์กันไว้ด้วยความเชื่อ เพราะเป็นสังคมชาวพุทธอย่างแท้จริง

พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ เขตเทศบาลเมืองพะเยา เป็นพระประธานในวิหารที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ หน้าตักกว้าง 28 ศอก สูง 32 ศอก เป็นโบราณสถานเก่าแก่ที่สุดมีอายุถึง 509 ปี (2543) ศิลปะล้านนาใช้เวลาก่อสร้างนาน 33 ปี (2034 – 2067)

สมัยพระยาเมืองยี่ครองเมืองพะเยา ในตำนานประวัติศาสตร์ วัดศรีโคมคำได้เล่าว่า พญานาคที่รักษาหนองเอี้ยง (บริเวณวัดในปัจจุบัน) ได้มอบทองคำให้สองดาวยที่เลี้ยงเป็ด และท่านที่หนองเอี้ยงเป็นทุนในการสร้างพระพุทธรูปสูง 32 ศอก ตามรูปเนรมิตของพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นองค์ประธานของวัด และวัดพระธาตุจอมทอง วัดศรีอุโมงค์คำ หรือ วัดสูง วัดลี วัดราชคฤห์ วัดหลวงราชสันฐาน วัดป่าแดงบุญนาถ วัดศรีจอมเรือง และวัดอนาลโยทิพยาราม ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยปัจจุบัน โดยเป็นเขตอุทยานศาสนาที่จำลองแบบมาจากประเทศอินเดีย สร้างโดยพระปัญญาพิศาลเถร

พะเยายุคพัฒนา

ชุมชนดั้งเดิมที่มีการทำไร่แบบเลื่อนลอย ได้พัฒนาตามยุคสมัย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายตามบริเวณเทือกเขาสูง จากการที่เคยปลูกฝิ่น กล้วยา ก็พัฒนามาเป็นการปลูกพืชผลทางการเกษตร เช่น ข้าวไร่ ฝ้าย ข้าวโพด และเลี้ยงสัตว์ หมูไก่ เป็นต้น โดยพื้นฐานบริโภคในครัวเรือน แต่ก็มีการปลูกพืชเศรษฐกิจบางชนิด เช่น ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วแดง นอกจากอาชีพการเกษตรแล้ว อาชีพรองคือรับจ้าง ค้าขาย และการหาของป่า เมื่อความเจริญเข้ามาพร้อมกับการเพิ่มจำนวนประชากร ทำให้พัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐานจากภาคเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ทำให้เศรษฐกิจก้าวหน้าไประดับหนึ่ง มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในสังคม คือเกิดอำนาจนิยม วัดถุนิยม การเกษตรแผนใหม่ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดการเสื่อมโทรมในระบบนิเวศวิทยา เช่น การสัมปทานป่าไม้ทำให้ป่าไม้ถูกทำลาย ทำให้ต้นน้ำลำธารถูกทำลาย ส่งผลให้ความชุ่มชื้นในดินลดลง พืชเศรษฐกิจระยะสั้นจึงไม่สามารถปลูกได้ ชาวนาจึงปลูกข้าวได้ครั้งเดียว มีความแตกต่างทางชนชั้น การถือครองที่ดินลดลง คนรวยก็รวยขึ้น คนจน (ชาวนา) ก็จนลง เนื่องจากมีแหล่งน้ำต่าง ๆ จึงมีการทำเหมืองฝาย เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ พบว่า ระบบเหมืองฝายลดลง เพราะถูกทอดทิ้ง จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้คนละทิ้งการชลประทาน เหมืองฝายจึงขาดการบำรุงรักษาแหล่งประมงน้ำจืดกว๊านพะเยา กรมชลประทานได้พัฒนาแหล่งน้ำชลประทานขนาดใหญ่ในพื้นที่ของอำเภอแม่ใจบางส่วน โดยรับน้ำจากโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่ลาว ตำบลลงมะคะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โครงการขนาดกลาง มี 2 โครงการคือ อ่างเก็บน้ำแม่ปืม และอ่างเก็บน้ำแม่กา โครงการขนาดเล็ก ขุดลอกหนองน้ำและคลองธรรมชาติ 113 โครงการ พื้นที่

ประมาณ 172,270 ไร่ เป็นโครงการพระราชดำริ 19 โครงการ โครงการชลประทานขนาดเล็ก 51 โครงการ งานศูนย์บริการเกษตรกรเคลื่อนที่ 34 โครงการ โครงการบุคคลกนองน้ำและคลองธรรมชาติ 1 โครงการ

นอกจากนี้จังหวัดพะเยา ได้รับเลือกให้จัดทำโครงการนำร่อง “พะเยาเมืองน่าอยู่ 1 ใน 5 จังหวัด” ในประเทศไทย ซึ่งมี กรุงเทพฯ ชลบุรี ยะลา นครราชสีมา โดยการสนับสนุนขององค์การอนามัยโลก (WHO) (ฉัตรศิริ พิสิทธิ์กุล, 2540: 1)

นอกจากนี้ยังพัฒนาด้านการศึกษา การสาธารณสุข สาธารณูปโภค การคมนาคมสะดวก กำลังดำเนินการขยายเส้นทางรถไฟสายเด่นชัย-น่าน-พะเยา-เชียงราย การสื่อสารครบวงจร มีโรงแรมและศูนย์การค้าที่ทันสมัย มีการปฏิรูประบบสุขภาพ การศึกษา การเมืองการปกครอง โดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น มีการพัฒนาบุคลากร องค์กร และระบบงาน

ความเป็นเอกลักษณ์ของเมืองพะเยา

พะเยาเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีลักษณะความต่อเนื่องของชุมชนโบราณ ซึ่งไม่เคยสูญเสียวัดเป็นตัวตน มีความใกล้ชิดผูกพันอยู่กับวัด พระพุทธศาสนา ในชุมชนจะมีวัดทุกแห่ง แม้แต่เขตเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ก็ยังมีวัดเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน มีความใกล้ชิดผูกพันอยู่กับวัดและพระพุทธศาสนา ด้วยเอกลักษณ์ที่โดดเด่น จะเห็นได้จาก “พระพุทธหินทราย” ซึ่งเป็นศิลปะสกุลช่างพะเยาที่ถ่ายทอดผ่านพระพุทธรูปที่อ่อนช้อยงดงาม “พระเจ้าคนหลวง” ซึ่งเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองอันศักดิ์สิทธิ์ที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ มีอายุกว่า 509 ปี ใช้เวลาก่อสร้างนานถึง 33 ปี “หอวัฒนธรรมนิทัศน์” แสดงถึงศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติเห็นว่า ความพร้อมนี้ มีอยู่ครบถ้วน คือ พร้อมด้วยข้อมูล พร้อมด้วยศรัทธาจากประชาชน นักวิชาการ มีปราสาทท้องถิ่น เป็นที่สะสม สืบทอดของภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น พระธรรมวิมลโมลี ท่านเป็นนักประวัติศาสตร์ ผู้ทรงความรู้เกี่ยวกับตำนานเมืองพะเยา

พระครูมนัสทีปพิทักษ์ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยพิธีสืบชะตาป่าต้นน้ำ และบวชต้นไม้ พระปัญญาพิศาลเถร ท่านเป็นนักพัฒนาสร้างศาสนสถานที่ย้ายมาจากประเทศอินเดีย สร้างพระพุทธลีลาปางประจำพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สูงที่สุดในโลก และยังมีปราสาทอีกหลายท่าน ที่ไม่อาจกล่าวได้หมด จากหลักฐานโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่แสดงในหอวัฒนธรรมนิทัศน์ จะส่งเสริมให้ชุมชนในท้องถิ่นถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ ความเป็นมา เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ดอกย้ำความสำนึกในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นอันภาคภูมิใจ กระแสพ่อขุนงำเมือง อดีตบูรพกษัตริราชเจ้าผู้สร้างความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดให้แก่

เมืองพะเยา ด้วยความเชื่อ ความศรัทธา ด้วยอำนาจ บารมีของพระองค์ท่าน ชาวพะเยาจึงพร้อมใจกันสร้างอนุสาวรีย์เพื่อระลึกถึงพระเกียรติคุณสืบไปชั่วนิรันดร์ ทุกวันที่ 5 มีนาคม ของทุกปี พลังมวลชนต่างพร้อมใจกันร่วมพิธีบวงสรวงอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยความสามัคคีโดยมีประชาชนมาร่วมพิธีมากที่สุดเป็นประวัติการณ์ กระแสพลังศรัทธาในพระองค์ท่านทำให้เกิดมูลนิธิ ชมรมต่าง ๆ เพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม โดยเฉพาะชมรมลูกสาวพ่อขุนงำเมือง ซึ่งแสดงความเป็นอัตลักษณ์ของผู้หญิงพะเยาซึ่งที่อื่น ๆ ไม่มี

สังคมชาวพุทธในประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดพะเยา แสดงออกเห็นได้อย่างชัดเจนคือ บุคคลในท้องถิ่นแม้จะไปตั้งถิ่นฐานต่างจังหวัด ก็มีความมุ่งมั่นที่จะทนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จาก คนสมัยใหม่มักจะนำกฐินหรือผ้าป่าจากที่อื่น ๆ มาทนุบำรุงหรือบูรณะสร้างปูชนียสถาน นอกจากนี้ยังชักชวนผู้มีจิตศรัทธาจากต่างจังหวัดมาร่วมทำบุญในชุมชนของคนอยู่เสมอ แม้แต่หญิงขายบริการที่พบกับชีวิตครอบครัวที่ร่ำรวยมีฐานะ ก็จะกลับมาสร้างวัดในชุมชนของคนให้มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่เสมอ

นอกจากนี้กว๊านพะเยา ก็เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของเมืองพะเยา เป็นอยู่ข้างอู่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ เปรียบเสมือนเส้นโลหิตใหญ่ของชาวพะเยาก็ว่าได้ มีทัศนียภาพอันสวยงาม รื่นรมย์ อยู่ใจกลางเมืองพะเยา เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ชาวพะเยาภาคภูมิใจ

พ่อขุนงำเมือง กษัตริย์ภูมามยาว จ้าวแห่งขุนเขา

ประวัติความเป็นมา พ่อขุนงำเมือง กษัตริย์ องค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์ลาวจคราช เป็นโอรสของพ่อขุนมิ่งเมือง ประสูติเมื่อ ปีก่อ พุทธศักราช 1781 เมื่อพระชนม์มอายุได้ 14 พรรษา พระราชบิดาส่งไปศึกษาศาสตร์แพทในสำนักของฮิสตันหนึ่ง ที่ดอยค้วน ทรงศึกษาได้ 2 ปี พระราชบิดาส่งไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่สำนักพระสุกทันตฤาณี ณ กรุงละโว้ ซึ่งที่นี่ได้ทรงศึกษาร่วมกันกับพญาร่วงแห่งกรุงสุโขทัย มีความรักสนิทสนมเป็นพระสหาย ปีจุลศักราช 620 พระราชบิดาเสด็จสวรรคตจึงขึ้นครองราชเมืองพะเยาแทน

ตำนานโยนกกล่าวไว้ว่า คุณสมบัติของพญาจำเมือง คือ เป็นผู้ที่มีปัญญาและมีอิทธิฤทธิ์ปรากฏ เมื่อเสด็จไปที่ใด “แดดก็บ่ฮ้อน ฝนก็บ่ฮ่า จักหื้อบดก็บด จักหื้อแดดก็แดด” จึงได้พระนามว่า “จำเมือง” และพระองค์ทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม อปรีทานิยธรรม และประเวณีธรรม ไม่ทรงโปรดการสงคราม แต่พยายามใช้การเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากเมืองพะเยามีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับพญาร่วง แห่งเมืองสุโขทัย และพญามังรายแห่งเมืองเชียงราย โดยทั้งสามพระองค์ได้ร่วมทำสัตย์ปฏิญาณริมฝั่งแม่น้ำสายตา จนเรียกชื่อว่า “แม่น้ำอิง”

ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของกวีานพะเยาปัจจุบัน และที่สำคัญ คือ พุทธศักราช 1829 ทั้งสามพระองค์ได้ทรงร่วมกันสร้างเมืองเชียงใหม่

พ่อขุนงำเมืองทรงปกครองเมืองพะเยาและช่วยสร้างอาณาจักรล้านนาจนเจริญรุ่งเรือง เมื่อมีพระชนม์มากขึ้น ทรงมอบราชสมบัติให้พญาคำแดง ราชโอรสปกครองเมืองพะเยาแทน แล้วพระองค์ทรงเสด็จไปพักผ่อนในเขตเมืองงาว ต่อมาพุทธศักราช 1841 พ่อขุนงำเมืองก็เสด็จสวรรคตที่เมืองงาวนั่นเอง รวมพระชนมายุได้ 60 พรรษา ข้าราชการและประชาชนชาวจังหวัดพะเยาจึงพร้อมใจกันสร้างอนุสาวรีย์ขึ้น โดยประดิษฐาน ณ สวนสาธารณะใกล้สวนสมเด็จพระเจ้า 90 โดยหันพระพักตร์สู่กวีานพะเยาเป็นบริเวณเดียวกัน เพื่อระลึกถึงพระเกียรติคุณเป็นลี้ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองพะเยาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวพะเยาสืบไปชั่วกาลนาน

ด้วยพระบารมีของพระองค์ท่าน ได้ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันสร้างสมความดี เพื่อช่วยเหลือสังคมส่วนรวม จึงเกิดชมรม มูลนิธิต่าง ๆ เช่น มูลนิธิพ่อขุนงำเมือง มูลนิธิสายสัมพันธ์ลูกพ่อขุนงำเมืองและชมรมลูกสาวพ่อขุนงำเมือง

การจัดตั้งอนุสาวรีย์พ่อขุนงำเมือง

พระปัญญาพิศาลเถร (พระอาจารย์ไพบูลย์ สุมังคโล) เจ้าอาวาสวัด อนาคตโยทิพยาาราม คอยบุษราคัม ตำบลสันป่าม่วง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ได้เกิดปรากฏการณ์นิมิตถึงพ่อขุนงำเมือง เพื่อจัดสร้างองค์อนุสาวรีย์ประดิษฐาน ณ เมืองพะเยา ซึ่งพระองค์ ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข จึงปรึกษากับทางจังหวัด ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ได้ให้ช่างกรมศิลปากร มาออกแบบพระพักตร์ทั้งองค์พระรูปทั้งหมด ตามที่พระอาจารย์ได้นิมิตนั้น และได้อัญเชิญประดิษฐาน ณ สวนสาธารณะของเทศบาล โดยหันพระพักตร์ไปยังทิศตะวันตก ซึ่งปรากฏกวีานพะเยา และขุนเขาตระหง่าน ช้อนลดหลั่นกันอยู่เบื้องหน้า

(พระปัญญาพิศาลเถร, 2542. สัมภาษณ์. 2 มีนาคม.)

ในการจัดสร้างพระอนุสาวรีย์พ่อขุนงำเมืองครั้งนี้ คุณหญิงพัชรี ว่องไพฑูริย์ ได้มีส่วนบริจาคทรัพย์และสิ่งของจำนวนมาก

เมื่อพระอาจารย์ไพบูลย์ สุมังคโล ได้พิจารณาว่า ในการก่อสร้างพระอนุสาวรีย์พ่อขุนงำเมือง ได้เกิดปรากฏการณ์พิเศษขึ้นหลายครั้ง เช่น ในขณะที่อัญเชิญองค์พ่อขุนงำเมืองผ่านประตูชัย ได้เกิดพระอาทิตย์ทรงกลดขึ้น 1 ชั้น และเมื่อขณะนำองค์พ่อขุนงำเมืองขึ้นประดิษฐานยังแท่นพระอนุสาวรีย์ ก็ได้เกิดพระอาทิตย์ทรงกลดขึ้นซ้อนอีก ซึ่งนับว่าเป็นปรากฏการณ์ที่แปลกและพิเศษมาก สมควรที่จะสร้าง เจริญพ่อขุนงำเมือง รุ่น “ทรงกลด” และท่านอาจารย์ไพบูลย์ได้มอบทองแดงจำนวนหนึ่ง

ให้ ร.ต.สมพร กุลวานิช ซึ่งเป็นรองผู้ว่าฯรับมาดำเนินการ โดยมีวัตถุประสงค์นำรายได้จากการจำหน่ายเหรียญพูนงามเมือง มาเป็นกองทุนจัดตั้งมูลนิธิพูนงามเมืองทั้งหมดมอบให้จังหวัด

เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2528 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จมาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดพระอนุสาวรีย์พูนงามเมือง ได้มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินเพื่อร่วมจัดตั้งมูลนิธิ 13 ราย ๆ ละ 5,000 บาท สมทบทุนรวมกันได้เงิน 600,000 บาท จึงประชุมคณะกรรมการเพื่อจัดตั้งมูลนิธิพูนงามเมือง ใช้เวลาขออนุญาตตั้งมูลนิธิพูนงามเมืองประมาณ 1 ปี

อนุสาวรีย์พูนงามเมือง และสวนสมเด็จพระเจ้า 90

แต่เดิมที่ดินบริเวณสวนสมเด็จพระเจ้า 90 และบริเวณที่ประดิษฐานพูนงามเมืองเป็นที่ถมติดกับกว๊านพะเยา มีแนวนอนเห็นราง ๆ และมีการวางท่อขนาดใหญ่ ระหว่างที่ดินดังกล่าวเชื่อมกับกว๊านพะเยา ตรงบริเวณป้ายชื่อสมเด็จพระเจ้า 90 ในช่วง ปี 2500-2506 คาดว่าถนนเดิมขาดการดูแลรักษา ถูกน้ำกัดเซาะหมดสิ้น

ต่อมา พ.ศ. 2506 นายบุญดี สุทธภักดี เป็นนายกเทศมนตรี อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ได้ดำเนินการปรับปรุงถนนสายนี้ใหม่ เป็นถนนลาดยาง และสร้างเขื่อนคอนกรีตกันน้ำเซาะตลิ่ง ตั้งแต่บริเวณด้านหน้าอนุสาวรีย์พูนงามเมือง (ปัจจุบัน) ถึงสามแยกถนนท่ากว๊าน (หน้าสวนอาหารแสงจันทร์)

ปี พ.ศ. 2508 เทศบาลพะเยาได้จัดสร้างศาลากลางน้ำกว๊าน (บาร์ชาว) โดยของงบประมาณอุดหนุนพิเศษจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2502 สมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาได้เสด็จมาพะเยา เทศบาลเมืองพะเยาและอำเภอเมืองพะเยา ได้ก่อสร้างสะพานตรงสามแยกถนนท่ากว๊าน เพื่อให้เป็นที่รับรองสมเด็จพระพี่นางเธอ (ชาวบ้านเรียกว่า ขัว หรือ สะพานพระพี่นาง) หลังจากนั้น ได้ปรับปรุงเป็นร้านอาหารและท่าเทียบเรือ เทศบาลไปปรับปรุงถนนชายกว๊านเป็นถนนลาดยางแล้ว ได้มีร้านอาหารตรงบริเวณมุมถนนชายกว๊านซึ่งเป็นที่ลุ่มเป็นหนองน้ำ (คือ บริเวณด้านหน้าของศาลาหมื่นปีในปัจจุบัน) เป็นร้านอาหารของนายเป็ง บุญธรรม คนทั่วไปเรียกว่า “บาร์เป็ง” และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จะทรงใช้ร้านอาหารนี้เป็นที่ประทับเมื่อมีการพัฒนากว๊านพะเยา ในช่วงระยะปี พ.ศ. 2514-2516

ปี พ.ศ. 2525 – 2526 สถานีประมงได้นำเรือขุดคูมาพัฒนากว๊านพะเยา แขวงการทาง (ซึ่งเป็นผู้ดูแลพื้นที่บริเวณนี้ทั้งหมด เป็นที่ราชพัสดุ) ได้ขอความร่วมมือจากสถานีประมง คูโคตนาชายเลน (ดินชายเลน) จากกว๊านพะเยาขึ้นมาถมพื้นที่ทั้งหมดตั้งแต่บริเวณบาร์เป็งจนถึงร้านอาหารแสงจันทร์ เพื่อจัดสร้างเป็นสวนสาธารณะเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (สมเด็จพระเจ้า) ที่ทรงมีพระชนมายุครบ 90 พรรษา

ส่วนบารั้ขาวและสะพานพระพิ่นาง ได้ถูกรื้อออกจากกว้านพะเยาตามมติของคณะกรรมการรักษากว้านพะเยาเมื่อปี พ.ศ. 2524 ในปี พ.ศ. 2527 เทศบาลได้ร่วมกับแขวงการทางปรับปรุงพื้นที่บางส่วนที่จะจัดสร้างเป็นสวนสาธารณะ เพื่อที่จะใช้เป็นสถานที่ประดิษฐานอนุสาวรีย์พ่อขุนงำเมือง ซึ่งติดกับบารั้เป็ง และบารั้เป็งก็ถูกรื้อถอนออกไปในปี พ.ศ. 2527 หลังจากนั้น จังหวัดพะเยา ร่วมกับเทศบาลเมืองพะเยา ในสมัยนายสุคจิตร์ คอรั้วนิช ผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยาในสมัยนั้น และนายบุญดี สุทธภักดี นายกเทศมนตรี ได้ดำเนินการจัดสร้างอนุสาวรีย์พ่อขุนงำเมืองขึ้น เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติและเป็นที่ยอมรับของคนพะเยา ประดิษฐานอยู่บริเวณสวนสมเด็จพระเจ้า 90

สวนสมเด็จพระเจ้า 90 ดำเนินการสร้างโดยแขวงการทางพะเยา โดยพื้นที่ทั้งหมดเป็นที่ราชพัสดุ อยู่ในความดูแลของแขวงการทางพะเยา สวนสาธารณะชายกว้านปัจจุบันเทศบาลเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด รวมทั้งในบริเวณลานพ่อขุนงำเมืองด้วย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เมื่อคราววันพระราชสมภพ 12 สิงหาคม 2540 สมัยนางนิพัทธา อมรัตน์เมธา เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยา และนายมงคล บุญเรือง เป็นนายกเทศมนตรี ส่วนสมเด็จพระเจ้า 90 นั้นแขวงการทางเป็นผู้ดูแล มูลนิธิ ชมรมที่ตั้งอันเนื่องมาจากพ่อขุนงำเมือง อาทิเช่น มูลนิธิพ่อขุนงำเมือง มูลนิธิสายสัมพันธ์ลูกพ่อขุนงำเมือง ชมรมลูกสาวพ่อขุนงำเมือง (เสรี ชูฤกษ์, 2542: สัมภาษณ์.)